

**PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI KAR**

SZARKA GERGELY

„Szépnek teremtette...”

**Az esztétika, mint egyetemes világszemlélet lehetőségének felfedezése
Szolovjov bölcséletében és Balthasar teológiájában**

TÉZISFÜZET

Konzulens: Dr. Puskás Attila

Budapest
2013

A modern bölcsellettörténet két óriásával kíván foglalkozni jelen értekezés, akiknek a kultúrköri sajátosságok szokásos értékelése szerint egymástól elég távol kellene állniuk – a IV. Lateráni Zsinat helyzetünkre adoptált szavaival: *tanta dissimilitudo notari, quin inter eos maior sit similitudo notanda* – elegendő hasonlóságot találunk mind a gondolkodásuk stílusa, mind annak tartalma között ahhoz, hogy megalapozottnak tűnjön kettőjüknek egy doktori értekezésen belül történő tárgyalása. Annál is kevésbé tűnik ez a gondolat önkényesnek és alaptalannak, mivel maga Balthasar is egy terjedelmes fejezetet szentel Szolovjovnak esztétikai alapművében (*Herrlichkeit, II,2; Laikale Stile*), amelyben Szolovjovot a legnagyobb elismerés hangján méltatja.

A Balthasarról szóló részben részletesen kifejtett módszer szerint a két szerzőt, illetve a két életművet egyedi és szuverén, ha minden előzményt és kapcsolódási pontot nem is nélkülöző (*ab-szolút*) Gestaltként szeretnénk szemlélni. A disszertációban arra keressük a választ, hogy felfedezhető-e egy olyan általános világszemlélet a két szerző műveiben, amely az egész életművet meghatározza, és ha igen, ez mennyire jellemezhető „esztétikai”-ként.

Vlagyimir Szolovjov

Joggal lephet meg mindenkit a diszciplínák, tudományos témák, az egymásnak gyakran akár ellent is mondó filozófiák hatalmas száma, amelyek lelkesedéssel töltik el Szolovjovot, már pusztán annál fogva is, mert a modern korban a folyamatosan növekedő tudásmennyiség miatt ez egyetlen szellem által felfoghatatlannak és rendszerezhetetlennek tűnhet. Sem a fiatal, sem az érett Szolovjovnak nincs ideje a lázas alkotás miatt, hogy ebbe belegondoljon, és ilyen akadémikus ellenvetések miatt az igazság akár legkisebb szeletéről is lemondjon.

Folyamatosan foglalkoztatják Szolovjovot természettudományos, filozófiai, gnoszeológiai, teológiai, etikai, vallás- és történetkritikai, filológiai, esztétikai, egyházi és ökumenikus témák. Mindezen érdeklődések mellett alapvetően nyitott volt a művészetekre, az önnönmaga által is magas színvonalon művelt költészetre és misztikára.

A szépség megtapasztalása a teremtett világ jelenségeiben, a létezők érzéki formáiban az egyik legalapvetőbb és általánosabb tapasztalat. Ez a tapasztalat bizonytalanságot megelőzi az absztrakt gondolkodást, az ízlés mások által történő befolyásolásának lehetőségét, sőt magát a beszédkézség kialakulását is. Ennek az igazságnak a belátása egész különleges helyet biztosít a szépség számára a transzcendentálék, az esztétika számára pedig a filozófiai diszciplínák között.

Ezeknek a tételeknek a következménye, hogy az önmagát helyesen definiáló esztétikának nem csupán az emberi szellem és psziché alkotásaiban megnyilvánuló törvényszerűségekkel, azok által egy művészi alkotást szemlélőben kiváltott hatással kell foglalkozni, hanem saját feladatát sokkal tágabb értelemben kell tudatosítani, a világban az emberi tevékenységtől függetlenül jelenlévő szépségre, annak összefüggéseire is reflektálnia kell. Napjaink szubjektivizmusra és relativizmusra oly fogékony világszemlélete számára szinte sokkoló az a magabiztosság, amellyel Szolovjov pont eme szemlélet ellenkezőjét, a szépségbe vetett objektív-realista meggyőződését vallja meg. Az autentikus esztétika egyik legfőbb feladata, hogy megvédje a szépséget a maga valóságában és közvetlenségében az öncélú esztéticizmus, mint absztrakt filozófiai eszmerendszer veszélyétől, kivezesse a rideg filozófiai terminológia zsákutcájából, amely nem képes az élményszerűséget sem átadni, sem leírni, amely a tisztánlátás segítése helyett a relativizmus káoszát táplálja.

Egy másik tévedés, amelyről Szolovjov egyértelműen elhatárolódik az, amely szépséget, mint az ember esztétikai tevékenységének logikus következtetések által meghatározhatatlan produktumának tartja. Különösen a modern művészetkritika hajlamos egy ilyen ideológiai labirintusban való eltévelyedésre, amely szerint a művészeti alkotásokban meglévő esztétikum véletlenszerű és relatív, az nem rendelkezik maradandó alappal, vagy objektív szubsztrátummal.

Szolovjov nem kerüli ki az igazán fogós esztétikai kérdéseket sem, és mind az érzéki, mind a szellemi világban megpróbálja a szépséget megragadni. Szolovjov számára az érzéki szépség nem más, mint „az anyag átalakulása (minőségi változása), a benne megtestesülő anyagfölötti (*szupermateriális*) elv által.” Az élővilágban a szépség egy magasabb szintet ér el, mint az élettelen természetben, még akkor is, ha az nem annyira egyértelmű és stabil, s így nehezebben is kifejezhető. A szolovjovi esztétika szerint a szépségben a szellemi lényeg közvetlen materializációjának kell megvalósulnia. Az anyagot át kell haszna a szellem. Az érzéki kifejeződésnek és a szellemi tartalomnak egymást kölcsönösen átjárva kell egyesülnie.

A művészet feladatát Szolovjov a természet által önerőből ki nem fejezhető eleven idea mélyebb meghatározottságának direkt objektívációjában látja, a természeti szépség átszellemítésében, az elillanó pillanat megörökítésében, és az egyéni forma megalkotásában.

A szlavofil bölcséleti hagyományoknak megfelelően a legmagasabb rendű művészetnek mindig vallásos vonatkozása is van Szolovjovnál. „Bármely tárgy minden olyan érzékelhető ábrázolása, amely az adott tárgyat a végső állapotára való tekintettel, vagy az eljövendő világgal való összefüggésében mutatja meg igazi műalkotásnak nevezhető.”

Gnoszeológiai szempontból rendkívül erős kritikát fogalmaz meg Szolovjov az eredeti célját szem elől tévesztő újkori filozófiával szemben. Különösen a nyugati bölcséleti hagyományban a filozófiának nincs többé egyértelmű kapcsolata az igazsággal. Szolovjov szavaival a filozófia folyamatosan züllött egy öncélú, minden valóságálapot nélkülöző, önelégült absztrakt princípiummá. A teológiai szemlélettől mindig áthatott keleti gondolkodásra támaszkodva ismeretelméleti megoldásként a „misztikus megismerést” kínálja Szolovjov. Ez a hagyományos nyugati terminológia számára paradox fogalom egy olyan tapasztalatot jelent, amely természetét és tárgyát illetően rendelkezik intuitív evidenciával, feltételeivel és jelentésével tisztában van. Semmi esetre sem szubjektív tehát vagy irracionális, még ha személyes és extatikus is. A teológia, a filozófia és a tudományok a misztikus (vagy ahogy később nevezi *integráns*) megismerésen nyugvó organikus egységét nevezi Szolovjov szabad *teozófiának*.

Az Istenemberségről tartott híres előadássorozatában foglalja Szolovjov teozófiáját össze. Ahhoz, hogy ez emberi egzisztenciát megértse, saját létének célját és értelmét felfoghassa, a megismerő embernek önmagát saját legfontosabb és valós kontextusában kell látnia. Szolovjov számára egyértelmű, hogy ez a megértés nem indulhat ki a kontingens és egyedi létezőből, hanem csak a sokkal tökéletesebb és változatlan ideális emberségből, amit *Sophia*-nak nevez. Krisztusban találkozik először a létesítő egység (az istenség, a *Logosz*, mint aktív erő) és a létesített egység (a *Sophia*, az emberi princípium, avagy az ideális emberség). Ebben az egységben Krisztus egyesíti a két természetet (az isteni és emberi princípiumot), melyek ezután többé nem szétválaszthatóak, s ezáltal az emberiség számára egy egészen új perspektíva nyílik meg: az emberség igaz és örök célja. Balthasarhoz nagyon hasonló módon így Szolovjovnál is minden teremtmény, fizikai és szellemi valóság alapját, erejét és jelentését Krisztus egyetlen istenemberi Gestaltjában nyeri el.

Hans Urs von Balthasar

A XX. Században az emberi szellem kétségtelenül és végzetesen eltévedt az igazság keresésének labirintusában. Balthasar nem törekszik minden áron meghatározni azt a pillanatot, amikor a gondolkodás vándorútján az emberi szellem egy elágazáshoz érkezvén, a teljes igazság helyett, a közelítőleg meghatározható ismeretek és az ún. "tudományos tényeket" választotta. Sajnálatos módon ez a „szemellenzős” perspektíva Balthasar szerint napjainkra a teológiát is jellemzi. Az általános kritikus beállítódás, a természettudományok

infallibilitásának elfogadása, az aktuálisan uralkodó filozófiai nézetek dogmatizmusa Balthasar számára elfogadhatatlan. Szolovjovhoz nagyon hasonló módon arra a következtetésre jut, hogy egyetlen igazság létezik, amely nem azonos önmaga részaspektusaival. Az igazság nem pusztán egy logikai formula, nem egy absztrakció, és elsődlegesen nem fogalmi jellegű.

Balthasar szerint az esztétikának egészen különleges küldetése van. Épp a teológiai esztétika nem követheti el azt a tévedést, hogy a kanti esztétika hatása alatt a szépséget derivatíván értékelje úgy, mint ha az az ember előzetes felfogóképességének, vagy az általa megalkotott fogalmaknak függvénye lenne. Ez a felfogás vezetett ahhoz, hogy a szépségre napjainkban úgy tekintenek, mint pusztán immanens felszínre. Balthasar esztétikai fordulata célként tételezi a mind a művészetekben, mind a természetben megnyilvánuló transzcendenciát, kezdetben még nem, mint speciálisan teológiai jellegzetességet, de legalább is, mint egy magasabb rendű szellemi valósághoz fűződő kapcsolatot.

Balthasar teológiai esztétikáját kutatva disszertációnk elsősorban a sajátosan esztétikai jellegre, az érzéki észlelésre, a szemlélésre koncentrálna (amely a megismerés egy tudatosan választott alappozíciója, ami semmi esetre sem nevezhető racionálisnak, sokkal inkább egy szabad, előítélet-mentes, önmagát relativizáló, önmagát elveszíteni képes beállítódásnak, amelynek célja, hogy saját magát egy Gestalttal való találkozásban újra megtalálja), a formákra és csak végül az esztétikai szempontból egészen kivételes konkrét krisztusi Gestaltra.

A szemlélést Balthasar az emberi személy szabad és előfeltevés nélküli tetteként írja le, ami által testi bezártságunkon túl képesek lehetünk ahhoz a titokhoz eljutni, amit egy másik létező jelent. A szemlélés feltételezi a szemlélő készségét és képességét arra, hogy feladja abszolút autonómiáját, metafizikai izolációját, hogy így képes legyen átlépni azon az ajtón, amelyet a megismerni vágyott tárgy misztériuma jelent. A szemlélés folyamán egyértelművé válik, hogy az alany se nem alkotója, se nem eredete a szemelőtt megnyíló valóságnak. Szemben a racionalista felfogással, a szemlélő alany nem mindenható bírja a szemlélt tárgynak, sőt a tárgy saját formáját nem is az alanytól kapja. Balthasar szerint a szemlélő a szemlélés folyamán a szépség benső törvényéhez alakul. Nem annyira birtokolásra kell törekednie, hanem megérteni azt, hogy az igaz megismerés előfeltétele annak a belátása, hogy mi magunk is mindig részei vagyunk a megismerendő egésznek.

Balthasar igyekezete sokak számára szinte meghökkentő napjainkra, mivel oly magas szintet ért el a művészetek, a vallás és a gondolkodás formátlansága, hogy egyszerűen nem is értelmezhető az az új világszemlélet, amelyet kínál. A szépség biztosíthatja azt, hogy a

megismerés vágya ne csak intellektuálisan értékelhető adatok utáni vágyódás legyen, hanem olyan érzékelés és észlelés, amely az egész embert, a maga testi-lelki egységében magával ragadja. Az ember teste összeköti a fizikai és szellemi világot. „Ezáltal cselekszik önmagát kifejezve, ragadja meg az általános állapotokat, és ezáltal írja be tetteit kitörölhetetlenül a történelembe, amely akár tetszik neki, akár nem, az ő képét megőrzi.”

A forma definíciója nem kis nehézségeket okoz Balthasar szerint. A forma sem nem a tárgyban, sem nem az alanyban áll fenn, sokkal inkább a „külső” és „belső” egyesülésében. Csak ha ezt az alapvető kölcsönösséget szem előtt tartjuk, leszünk képesek a formát meghatározni. Bár először a forma anyagi oldalát tapasztaljuk meg, az utólag mindig a benső mélységének felfedezésére fog ösztönözni.

Balthasar számára a szépség és a forma észlelése mindig egészen konkrét, olyan értelemben, hogy ez az észlelés nem az egyén akarátán nyugszik, hanem a szemlélő alany azon képességén, hogy mennyire képes a tőle idegenre nyitottá válni, azt befogadni. Bár a szépség észlelése mindig egyedi és személyes, ez nem jelenti, hogy meghatározásában szerepe lehetne az individuális szemléletnek és ítéletnek. Épp ellenkezőleg. Balthasar esztétikája mindennemű esztéticista tendenciát visszautasít. Balthasar esztétikai fordulata a modern filozófiának az igazságot egyre inkább elvétő irányára számára kínál egy kiutat. Az esztétikai szemléletmód a mitologikus világszemlélet, a mitikus beszéd és az antik ember azon képességének egyidejű rehabilitációja, hogy képes még képekben gondolkodni.

A forma helyes értékeléséhez a kutató szellemnek az esztétikai esemény időbeliségét is figyelembe kell vennie. „Örök tartalom akkor jelenítődik meg, amikor egy önmagába zárt pillanatot útjára engedünk (*fahren gelassen wird*) azért, hogy a jelen nem lévőt (múltat és jövőt) tapasztalhatóvá tegye (*Er-fahrung bringe*). Balthasar útmutatása szerint a Gestaltot újra kell bocsátani azért, hogy folyamatosan változó és pulzáló elevenség a premisszák logikus következményévé váljon, és az eljövendő beteljesülő végre, mint célra is utaljon.

Az időbeliségtől való függőségen felül minden esztétikai esemény egy megismételhetetlen egyszerűség, ami miatt azt nem könnyű logikai klisékbe, filozófiai kategóriákba beleerőltetni. Az esztétikai esemény a szemlélőt olyannyira magával ragadja, mintha az még soha és sehol nem történt volna meg (ez a balthasari értelemben tény is). Az esztétikai esemény egyediségének hangsúlyozása elkerüli azt a veszélyt, hogy a szépséget csak apriori fogalomként, normatív dimenzióként értelmezze. Másik oldalról az esztétikai tapasztalat eseményszerű és változékony karaktere egy bizonyos veszélyt is magában rejt: a szépség túl törekenynek, könnyen és gyorsan elillanónak tűnhet.

A modern esztétika tévútjai Balthasart egy nagyon alapvető kérdés feltevésére kényszerítik: Hogyan lehet a szépség egyben a transzcendencia lehetőségi feltétele (egy minden kategóriát felülmúló, nem tapasztalható attribútum) s mégis az empirikus világhoz is tartozó (azaz tapasztalható)? A szépség a lét olyan csodálatos minősége, amelyet először észlelni s csak aztán lehet megérteni. Balthasar erőfeszítéseinek a tulajdonképpeni célja az, hogy az egyre sekélyesebbé váló esztétikai traktátus folyásirányát megváltoztassa, s ismét a „mélyre evezzen”. Balthasarnak is köszönhetően a szépségről folytatott vita a szépségről, mint ontológiai szempontból releváns attribútumról is szól ismét.

A továbbiakban a disszertáció az antik tradícióra való hivatkozással a szépségnek a jóshoz fűződő szoros kapcsolatát vizsgálja. Sem a jó, sem a szép nem lehet pusztán absztrakt elvekből levont logikai következtetések összessége, hanem csak a létben gyökerezhet. A jó kívánása, a szép utáni vágy mindig egy valóság külső érzékelésére adott válasz, ami önmagához tér vissza. A szépség a jónak konkrét megtestesülést (megvalósulást) kínál, lehetővé teszi kibontakozását.

Egy következő lépésben megvizsgáljuk Przywara teológiájának és az *analogia entis* eszméjének hatását Balthasar gondolkodására. Balthasar szerint az analógia alapja nem egy racionális ítéletben keresendő, hanem magában a létben. Mesterének nyomdokain egyre inkább kiépíti Balthasar önmagában az analogikus szemléletmódot, amely számára a dialektikus szemlélet hiányosságaira adott válasz lesz. Balthasar visszautasítja azt a divatos szemléletet, ami a tudományosság látszata kedvéért két ellentétes pólust, nevezetesen a létező és lényege közötti azonosságot posztulálja. Egész teológiai esztétikájában az analógiát hangsúlyozza Balthasar az azonossággal, az identitással szemben.

Végezetül figyelmünket röviden Krisztus kivételes Gestaltjára irányítjuk, a kinyilatkoztatás minden emberi értelmet felülmúló középpontjára, a megfeszített isteni szeretetre. Mivel a disszertáció célja az is, hogy az esztétikai összefoglaláson túl Balthasar teológiai munkásságára is kitekintést nyújtson. Ennek értelmében Krisztus keresztségét nem elegendő szemlélni, hanem annak drámáját át is kell élni. Ezen alapvető igazság megfogalmazása által nyeri el a teológiai esztétika az egész balthasari életműben a maga eminens helyét.